folklor/edebiyat - folklore&literature, 2026; 32(4)-128. Sayı/Issue -Güz/Fall
DOI:10.22559/folklor.5018

Araştırma makalesi/Research article

Osmanlı Tıp Metinleri Işığında Divan Şiirinde Sarılık

Jaundice in Diwan Poetry in the Light of Ottoman Medical Texts

Osman Kufacı*

Öz

İnsanlar hayatlarının her aşamasında hastalıklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Toplumlar bu hastalıkların çarelerini bulmak için gayret ederler. Osmanlı Dönemi'nde de hastalıkların ortaya çıkış nedenleri, tedavi yöntemleri hakkında çeşitli tıp kitapları telif edilmiştir. Bu kitaplarda yerkân, yerekân, yarkân, yarakân, zerdî ve sarılık adlarıyla maruf hastalık hakkında bilgi verilmektedir. Bu dönemde kaleme alınan eserlerde sarılık hastalığı genel olarak yerekân-ı asfer ve yerekân-ı esved olarak ikiye ayrılmıştır. Yerekân-ı asfer bugünkü tıp literatüründeki sarılık hastalığına karşılık gelmektedir. Makale boyutlarını aşmamak için sarılık hastalığı ile ilgili XIV.-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı dönemini de kapsayan Anadolu sahasında telif ve tercüme edilen 25 tıp kitabından yararlanılmıştır. Çalışmada 340 divanda sarılık hastalığına (yerkân, yerekân, yarkân, yarakân, zerdî, sarılık) yönelik okumalar gerçekleştirilmiştir. Hastalık hakkında tarihî tıp metinlerinden hareketle bilgi verilmiş, şairlerin hastalıkla ilgili ön plana çıkan tasarrufları ortaya konulmuştur. Sarılık hastalığının nedenleri ve tedavisinde kullanılan çeşitli unsurların edebî sanatlar aracılığıyla şiirlerde imgeye dönüştüğü görülmüştür.

Geliş tarihi (Received): 06-05-2025 Kabul tarihi (Accepted): 25-02-2026

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Sinop-Türkiye/ Assoc. Prof. Dr., Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature. osmankufaci@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-8505-6518

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Osmanlı tıbbının çeşitli uygulamaları sarılık hastalığı bağlamında şiirlere yansımıştır. Makale, Osmanlı döneminden günümüze kadar önemini koruyan bir hastalığın divan şiiri estetiğindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma tıbbın yanı sıra sosyoloji alanındaki araştırmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.
Anahtar sözcükler: *sarılık, divan, divan şiiri*

Abstract
People can face diseases in each stage of their lives. Societies strive to find remedies for these diseases. Also in Ottoman period, various medicine books were compiled on reasons for emergence of diseases and their treatment methods. Information about the disease that is well known for such names as yerkân, yerekân, yarkân, yarakân, zerdî and sarılık (jaundice) etc. is given in these books. Jaundice was generally classified into two types: yerekân-ı asfer and yerekân-ı esved in the manuscripts which were written in that period. Yerekân-ı asfer corresponds to the jaundice disease in modern medical literature. To keep the article within reasonable limits, we used 25 medical books written and translated in Anatolia between the XIVth and XVIIIth centuries, covering the Ottoman period, on the subject of jaundice. In this study, we examined references to jaundice (yerkân, yerekân, yarkân, yarakân, zerdî, sarılık) in 340 diwan poems. We gave information on the disease based on historical medicine texts, and presented the poets' prominent literary treatments of the disease. We have seen that the causes of jaundice and the various elements used in its treatment are transformed into imagery in poems through literary arts. Various practices of Ottoman medicine are reflected in poems in the context of jaundice. The article aims at presenting the place of a disease, which has maintained its importance from Ottoman period until today, in diwan poetry aesthetics. In addition, the article also aims to contribute to research in sociology and medicine.
Keywords: *Jaundice, diwan, diwan poetry*

Extended summary

People can face with diseases in each stage of their lives. Societies strive for finding out remedy of these diseases. Also in Ottoman period, various medicine books were compiled on reasons for emergence of diseases and their treatment methods. Information about the disease that is well known for such names as yerkân, yerekân, yarkân, yarakân, zerdî and sarılık (jaundice) etc. is given in these books. The jaundice disease was generally divided into two as yerekân-ı asfer and yerekân-ı esved in the manuscripts which were written in that period. Yerekân-ı asfer corresponds to the jaundice disease in today's medicine literature. Turning skin and mukosa yellow upon accumulation of bilirubin pigment (colouring agent) in the blood is called as jaundice (also known as ictarus).

Use of the jaundice disease in diwan poetry constitutes subject of this article. Diwan poems have not missed even the smallest detail(s) in daily life, and made these details the material (ingredient) in(to) their poems. In this context, it is unthinkable that poets have been indifferent to the jaundice disease. Although there have been various studies on diseases in diwan poetry, we could not encounter a separate study which addresses the jaundice disease

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

by a holistic approach in diwans. Even though Nesibe Yazgan Uslu gave examples from poems by Ottoman poets from place to place in her study titled *The Uses of About The Jaundice in Ali Shir Navayi's Turkish Diwans*, she confined her study to Ali Shir Navai's Turkish diwans.

In the study, first, we will give information shortly on causes/reasons for the jaundice disease, its symptoms and drugs. In this chapter, in order for article limits not to exceed, we applied to (consulted) twenty five medicine books which had been compiled in Ottoman period between centuries of XIVth and XVIIIth. Next, we classified in headings of data for the jaundice disease, obtained from 340 diwans, and we examined them. We determined with which features of the jaundice disease were addressed by poets and how it was entreated to metaphors, and thus, we tried to present thoroughly place of the disease in diwan poetry aesthetic system.

In our study, it was seen that, when examining texts of diwan poetry in parallel with medicine texts of Ottoman period, the jaundice disease was associated with eye, face and body, in particular. Quince, fish, blood-letting (drawing blood), amber stone, yellow papers, ivy (creeper) and sherbet (sorbet, syrup) appeared in poems as elements which are used in treatment of the jaundice disease. In some poems, that these elements were good for the jaundice was not directly mentioned. Instead, it was implied by figure of speech of iham-ı tenasüp (which denotes "to establish relation between the unspoken/figurative meaning, within verse or couplet, of a word having several meanings, and some other words"). In the couplets, also various elements belonging to folk medicine were seen in the treatment of jaundice. Covering walls of the room with yellow papers and treatment with fish within green bowl are of this sort. Leaving yellow objects around those who have catched the jaundice has been being maintained also today as a tradition of folk medicine. Poets designed imaginations the most, regarding amber stone of which fundamental colour is yellow, among objects that are known for their curative/healing quality to the disease. Various sherbets (syrups, sorbets) were recommended for treatment of the jaundice disease in Ottoman medicine books, and recipes of these were given. Karamanlı Nizâmî (Nezâmi Qaramâni) ve Hanyali Nûrî Osman referred to the practice for treatment of the jaundice by sherbet in Ottoman hospitals, by using the wordings "yerekân" and "şerbet" together.

Reasons/causes for the disease were shared in some couplets. Romance, grief, heat (thirst), separation, anaemia, anxiety, fear, jealousy, regret (remorse), insomnia and love were shown among reasons for the jaundice disease in poems. Sehar (insomnia) was mentioned the most among these. Grief, separation, anxiety, fear, jealousy and regret (remorse) are mentioned among reasons for the jaundice in Ottoman medicine texts. Some poets fictionalized imaginations regarding the disease, infectiousness of the disease, patients' bloodshotting eyes and their suffering. Although Gelibolulu Âlî (Mustafa Ali of Gallipoli) and Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî created imaginations concerning that eating sour things/foods during the disease is inappropriate, Ottoman medicine texts state the opposite of this.

Image/appearance of some objects in nature was interpreted as their catching the jaundice disease, through figures of speech of personification and hüsn-i talil (figure of speech to

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

attribute any event or fact to better and fantastic reason out of its real one). Sun, garden, leaf, trees, lemon, citrus (orange), daffodil (narcissus), lotus (water lily) and gold are among elements that are envisaged/imagined to have catched the jaundice disease, due to their colour. Some poets developed the imagination through figures of speech of personification and hüsn-i talil, in the way that daffodil have catched jaundice.

In their poems where they addressed the jaundice disease, diwan poets fictionalized couplets for which this disease symbolizes "falling in love" more than other imaginations. Yusuf Nâbî deemed/defined facial yellowness (pale) in lovers as beauty element. In Esrâr Dede's view, facial yellowness gives the lover peace because it conduces darling to be pleased. Facial yellowness has a function such as attracting/directing the darling and his/her compassion (mercy) to lovers.

Giriş

Hastalık kavramını kısaca "insan vücudunun ve zihninin çalışmasını bozan durum" şeklinde tanımlayabiliriz. İnsanlar genetik kodları gereği bebeklikten başlayarak hayatları süresince çeşitli hastalıklara maruz kalmaktadır. Tarih boyunca toplumlar bu hastalıkları bertaraf etmek için maddi ve manevi mücadeleye girişmişlerdir. Tüm ilimlerde olduğu gibi tıbbın ortaya çıkışında da insanların daha yüksek bir yaşam kalitesine erişme isteği etkili olmuştur. Bundan dolayı tıp tarihiyle insanlık tarihinin eşdeğer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu makalenin konusunu sarılık hastalığının divan şiirindeki kullanımı oluşturmaktadır. Divan şiirinde hastalıklarla ilgili çeşitli araştırmalar mevcutsa da divanlarda sarılık hastalığını bütüncül bir yaklaşımla ele alan müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Nesibe Yazgan Uslu *Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Sarılık Hastalığı ile İlgili Kullanımlar* (2021) başlıklı çalışmasında araştırmasını, yer yer Osmanlı şairlerinin şiirlerinden örnekler verse de çalışmasını Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarıyla sınırlandırmıştır.

Çalışmada önce sarılık hastalığının sebepleri, belirtileri, ilaçları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu kısımda makale sınırlarını geçmemek için XIV.-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı dönemini de kapsayan Anadolu sahasında telif ve tercüme edilen yirmi beş tıp kitabına müracaat edilmiştir. Sonrasında sarılık hastalığına yönelik 340 divan bizzat okunmuş, elde edilen veriler başlıklar hâlinde tasnif edilmiş ve incelenmiştir. Ancak makale boyutu gözetilerek 40 divandan örnekler sunulmuştur. Çalışmaya dâhil edilen örnek beyitlerin seçiminde ve sayısında konu başlığını en iyi şekilde yansıtması ve makale sınırlılıkları dikkate alınmıştır. Sarılık hastalığının şairler tarafından hangi özellikleri dolayısıyla ele alındığı ve benzetmelere ne şekilde konu edildiği tespit edilmiş, böylece divan şiirinin estetik sistemindeki yeri etraflıca ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kanda bilirübin pigmenti (boya maddesi) toplanmasıyla cilt ve mukozanın sararmasına sarılık (Brown, 1974: 418; Dökmeci ve Dökmeci, 2005: 321) denilmektedir. Hititler (M. Ö. 1650-1200) döneminde kaleme alınan tıp tabletlerinde içinde sarılık da dâhil olmak üzere 40'a yakın hastalıktan ve bunların tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir (Bayat, 2016: 74). Yunan medeniyetine ait Knidos Tıp Okulu (M.Ö. 700) hekimleri "İç Hastalıkları" adlı

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

eserde dört çeşit sarılık hakkında bilgi vermiştir (Bayat, 2016: 116). Şu anki bilgilerimize göre sarılık hastalığına Türkçede yer veren en eski kaynak *Divanu Lugati't-Türk*'tür. Eserde sarıg kezik (sarılık hastalığı) ve sarıglıg (sarılık hastalığı olan) ibareleriyle sarılık hastalığına işaret edilmiştir (Bayat, 2016: 257).

Osmanlı döneminde kaleme alınan tıp kitaplarında genel olarak yarakân ikiye ayrılmıştır: Göze ve bedene sarılık düşmesine yarakân-ı asfer (sarı sarılık), karalık düşmesine yarakân-ı esved (kara sarılık) denilmiştir. Yarakân-ı asfer safrânın (sarı safranın), yarakân-ı esved ise sevdânın (kara safranın) çokluğundan ileri gelir, bu hıltlar kan ile karışıp bedene yayılır. Her ikisinin sebepleri arasında ciğer ile öd, öd ile bağırsak, ciğer ile dalak, dalak ile mide arasında süddenin (tıkanıklığın) olması da vardır (Önler, 2019: 121; Göçgün, 2010: 32; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: Külcü, 2009: 66; Yıldırım, 2010: 150). Hasan Bin Abdullah'ın *Hâzâ Kitâbu 'İlmi Hikmet 'Ani'ş-Şifâ* adlı eserinde bir çeşit yerekândan daha söz edilir. Bu çeşit yerekân bu ikisinden mürekkeptir, yeşil renk olur, safrâ (sarı safra) ile sevdânın (kara safranın) karışmasından hâsıldır (Özkaya, 2021: 111).

Ahmed Bin Bâlî, *Mecma'ü'l-Mücerrebât* adlı eserinde sarılık hastalığına dair kıymetli bilgiler aktarmaktadır:

> Ödde hararet olsa safrâyı (sarı safrayı) kendine doğru çok çeker, hararet ile kaynayıp a'zaya taşarak sirayet eder. Bu durum da sarılığa neden olur. Bazı araştırmacılara göre hararet ile ciğer safrâyı (sarı safrayı) kendine doğru çeker, ödde aşırılık olur, gerilir, gevşer, zayıflar, safrâyı (sarı safrayı) yok edemez. Safrâ (sarı safra) ciğerde çok kalır, azaya olması gereğinden daha çok gider. Alameti ziyade ateş, ateşin sıcaklığı, bunalmak, birden vuku bulmasıdır (Sunar, 2014: 242).

Eğer yerekân ciğerde verem olmaktan olur ise alameti aşırı ağrı, humma, kederlenmek, hararet iltihabı, ateştir. İlacı kan almak ve tabiatı kabızlıktan kurtarmaktır (Sunar, 2014: 243; Alptekin, 2023: 1444).

Eğer yerekân zehirli bir şey içmiş olmaktan veya zehirli nesne sokmaktan ortaya çıktıysa alameti kederli olmak, çok ateşlenmek, ağzında kokunun olmasıdır (Sunar, 2014: 243; Alptekin, 2023: 1444; Erdağı Doğuer, 2016: 119; Özkaya, 2021: 111). Bir başka sebep de bedenin aşırı soğumasıdır. Aşırı soğukluk kanı dondurur. Çünkü sevdânın (kara safra) olduğu yer dalaktır **(**Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 380**)**. Çok kabızlıktan yüzde sarılık görülür (Aynacı, 2014: 181).

Makale sınırlarını geçmemek için XIII. yüzyıldan 1, XIV yüzyıldan 3, XV. yüzyıldan 32, XVI. yüzyıldan 74, XVII. yüzyıldan 65, XVIII. yüzyıldan 75, XIX. yüzyıldan 83, XX. yüzyıldan 7 divan ya da divançe olmak üzere 340 eserde "sarulık, sarılık, zerdî ve yerekân, yarakân, yerkân, yarkân" kavramlarına yönelik okumalar gerçekleştirildi. Zerdî ve zerdlik lafızları bağlamında yapılan okumaların neticesinde XV. yüzyılda 1, XVI. yüzyılda 3, XVII. yüzyılda 9, XVIII. yüzyılda 11, XIX. yüzyılda 5 divan veya divançede bu mefhum ile karşılaşıldı. XIV. yüzyılda 1, XV. yüzyılda 4, XVI. yüzyılda 8, XVII. yüzyılda 5, XVIII. yüzyılda 2 divan ya da divançede yerekân, yarakân, yerkân, yarkân kavramlarından herhangi birine yer verilmiştir. Sarulık ya da sarılık lafzı ise XV. yüzyılda 2 divanda, XVI. yüzyılda 3 divanda, XVIII. yüzyılda 2 divanda, XIX. yüzyılda 1 divanda geçmektedir.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Divan şairleri sarılık hastalığı ile imgeler tasarlarken gözlem yetenekleri ile tıp bilgilerini birleştirmişlerdir. Bazen bir beyti çözmenin ve anlamanın yolu Osmanlı tıp metinlerine başvurmaktır. Divan şairlerinin sarılık hastalığına dair imgeleri; *Hastalığın Görüldüğü Uzuvlar*, *Hastalığın Tedavisine Dair*, *Sarılık Hastalığının Nedenleri*, *Hastalığa Dair Çeşitli Özellikler*, *Rengi Dolayısıyla Sarılık Hastalığına Yakalandığı Hayal Edilen Unsurlar* olmak üzere beş başlık altında ele alınmıştır. Bu sınıflandırmaya dâhil olmayan az sayıdaki imgeler ise *Sarılık Hastalığıyla İlgili Çeşitli İmgeler* başlığı altında incelenmiştir.

1. Hastalığın görüldüğü uzuvlar

1.1. Cism (Beden)

Osmanlı dönemi tıp kitaplarında sarılık hastalığının görüldüğü yerler göz, yüz ve gövde olarak belirtilir. Emrî [öl. 1575], harfler ve kelimelerin yazılışlarıyla ilgili tasarladığı beytinde insanı tebessüm ettiren bir oyun yapmaktadır. Sarılık şairin tüm vücudunu kaplamış, o râ harfi (ر) gibi iki büklüm olmuş, zerd (sarı renk) onu ortaya almıştır. Zerd (درز) kelimesi yazılırken ortasında râ harfi bulunur. *Türkçe Sözlük*'te "ortaya almak"ın anlamı "her yanını çevirmek, kuşatmak" (Parlatır vd., 1998/II: 1696) olarak verilmektedir. Dolayısıyla ikinci mısrada râ harfi gibi iki büklüm olan âşığın her yanını zerd (sarı renk) çevrelemiştir:

Cismüm k'ihâta kıldı anı Emrî sarulık

Ol râ-durur ki ortaya almışdur anı zerd (Emrî) (Saraç, 2002: 69)

"Ey Emrî! Benim bedenimi sarılık kuşattı. O râ (harfi gibi iki büklüm)dür, onu zerd (sarı renk) ortasına almıştır."

1.2. Çeşm (Göz)

Osmanlı tıp kitaplarının bazılarında sarılığın görüldüğü organ olması bakımından göz bilhassa vurgulanır. Nitekim Celîlî [öl. 1569-1570] de sarılığa yakalanan gözü, kehribardan imal edilmiş, kâğıtları parlatmaya yarayan mühre (billur top) olarak tahayyül etmiştir. Osmanlı döneminde kâğıtların parlatılması için mühre adı verilen billur toplar ya da yuvarlak deniz böceği kabuğu kullanılmıştır. Ayrıca bu kelimenin edebiyatta top ve yuvarlak anlamında kullanılması da söz konusudur (Onay, 1993: 304). Başka bir ifadeyle şair sarılık hastalığına tutulmuş gözün görüntüsü ile kehribardan yapılan mühre arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır. Kehribarın sarı rengi ve sarılık hastalığının tedavisinde kullanılması okuyucuya hayal dünyasının kapılarını açmaktadır:

Yerekân çeşm keh-rübâ mühre

Eşk-i hûnîn ʿakîkden tesbîḥ (Celîlî) (Kazan Nas, 2018: 233)

"Sarılık (olan) göz, kehribar(dan mamul) mühredir. Kanlı gözyaşı ise akikten tespihtir."

1.3. Rûy (Yüz)

Yahya Nazîm [öl. 1727], kelimelerin anlamları arasında çeşitli ilgiler kurarak şiirinde anlam zenginliği sağlamaktadır. Şair; *cezb*, *kâh* ve *seng-rübâ* kelimelerini zikretmek suretiyle *kâh-rübâ* (kehribar) kelimesini akla getiriyor. Ayrıca kehribar taşının sarılığı iyileştirici niteliğini (Arslan Sarman, 2014: 577) okuyucuya hissettiriyor:

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Cezb ider zerdî-i rûyun dil-i hûbânı Nazîm

Hâlet-i seng-rübâ var gibi kâhında senin (Yahyâ Nazîm) (Çakır, 2018: 886)

"Ey Nazîm! Senin yüzünün sarılığı güzellerin gönlünü çeker. Senin samanında (mayanda) taşı kendine çekme keyfiyeti var gibidir."

2. Hastalığın Tedavisine Dair

2.1. Ayva

Sefercel, âbî, bih, ayva divan şiirinde birbirinin müteradifi bir meyve ismi olarak kullanılmıştır. Divan şiirinde ayva; sarı renk ve şekil bakımından çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Çoğunlukla sevgilinin çenesi olmak üzere yüzü, gerdanı ve dudağı ayva olarak hayal edilmiştir (Gülhan, 2008: 351; Aslan vd., 2018: 144). Ayvanın harareti kesmesi sebebiyle ateş ile ilgili beyitler tasarlanmıştır (Kaya, 2015: 295). Osmanlı döneminde telif edilen tıp kitaplarında ayvanın çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı açıklanmıştır. Konumuzla ilgili olarak ayvanın (sefercel) yerekâna (sarılığa) faydalı olduğu bildirilmiştir (Arslan Salman, 2014: 397).

Aşağıdaki beyitte insana ait gerçeklik tabiata yansıtılmıştır. Bahçenin ağaçları sarılık hastalığına yakalanmış ve sararmıştır. Bundan dolayı felek tabibi kehribar işlevi gören ayvayı onların boyunlarına takmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı tıbbında genellikle sarı bir taş olan kehribarın sarılık hastalığına yakalananların boynuna takılması tavsiye edilmiştir. Böylece kehribarın sarılığı iyileştireceğine inanılmıştır. Şairin, kehribar olarak ayvayı tercih etmesinde bu meyvenin sarı rengi ve sarılığı iyileştirici niteliği yanı sıra sonbaharda kendini gösteren bir meyve olması da etkili olmuştur. Ağaç dallarının üzerindeki ayva meyvesi, sarılığa yakalanan bir hastanın boynundaki kehribarı andırmaktadır:

Çü gördi sarulık düşdi sarardı bâgun eşcârı

Zamâne keh-rübâ takdı boyınlarına ayvadan (Tâcî-zâde Ca´fer Çelebi) (Erünsal, 1983: 122)

"Felek, sarılığa yakalanan bahçenin ağaçlarının sarardığını görünce ayvadan boyunlarına kehribar taktı."

2.2. Balık

Lâmi´î [öl. 1532], ağaçlardaki ayvaları ve bahçede bulunan havuzun içindeki balıkların görünümünü divan şiiri imge sisteminde dönüştürerek okuyucuyla buluşturmaktadır. Şair, dış dünyadaki manzarayı sarılık hastalığı ve tedavisi üzerine kurgulamıştır. Bazı tıp kitaplarında sarılık hastalığının tedavisinde balıkla yapılan bir uygulamaya değinilmiştir. Tatlı su balıklarından biri diri olarak tutulur. Yeşil bir çanağın içine balık bırakılır. Sonra sarılığa yakalanan kişi çanağın üzerine eğilir, iki gözünü o balıktan hiç ayırmaz. Balık suda dönüp sapsarı olup karnının üstüne gelince sarılık hastalığı kişiden gider (Özkaya, 2021: 112; Kaçar ve Akdağ, 2022: 419). Beyitte sarı rengi dolayısıyla ayva, sarılık hastalığına yakalanmış biri olarak düşünülmüştür. Bahçedeki havuzun balıklarla dolu olmasının sebebi ise felek tabibinin, ayvanın sarılığına şifa arayışıdır:

Sarılık derdin görüp ayvada bâgun havzını

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Mâhî-zerîn ile pür kıldı ṭabîb-i rûzgâr (Lâmi´î Çelebi) (Burmaoğlu, 2023: 208)
"Felek tabibi, ayvada sarılık derdini görünce bahçenin havuzunu balık ile doldurdu."

2.3. Kan alma

Zer-nişân neşterin aldı ele fassâd-ı çemen
Şâhid-i bâga meger ´ârız olupdur yerekân (Ümîdî) (Buyruk, 2009: 135)
"Çayır hacamatçısı eline altın işlemeli neşterini aldı. Galiba bahçe güzeline sarılık musallat olmuştur."

Yukarıdaki beyitte sonbaharın gelişiyle birlikte sararan bahçeyi bir güzele benzeten şair, onun görünüşünden hareketle bahçe güzeline sarılık hastalığının musallat olduğu şeklinde bir imge geliştirir. Bu durumda hacamatçı olarak tahayyül edilen çayır eline (kan almak üzere) altın işlemeli neşterini alır. Osmanlı Dönemi'nde karaciğer vereminden ortaya çıkan sarılığın tedavisinde ve safranın çokluğundan vücut bulan sarı sarılıkta kan alma yapılır (Alptekin, 2023: 1444; Göçgün, 2010: 32). Beyit, sarılığı ağır geçiren hastalardan kan alınması üzerine düzenlenmiştir.

2.4. Kehribar

Farsça kâh (saman) ile -rübâ (kapan) kelimelerinden oluşan kâh-rübâ "saman kapıcı" anlamına gelmektedir. Kâh-rübâ kelimesinin muhaffefi keh-rübâ olup Türkçedeki telaffuzu ise kehribardır (Canım, 2016: 556). Kehribarın esas rengi sarıdır. Ancak kırmızı, siyah, yeşil ve sedef mavisi kehribarlar da vardır. Osmanlı tıbbında kehribarın çeşitli etkileri sayılmıştır. Bunlar arasında ilgi çekeni sarılık hastalığına iyi gelmesidir. Kehribar divan şiirinde genel olarak sarı rengi, çekme özelliği ve Osmanlı tıbbındaki yararları sebebiyle ele alınmıştır (Kutlar, 2005: 92-93). Osmanlı tıp metinlerinde kehribarın, hastanın üzerinde taşınmasının sarılığa yararlı olduğu kaydedilmiştir (Yıldırım, 2010: 150; Murad vd., 2024: 983).

Kehribar taşının çeşitli renkleri olsa da temel rengi sarıdır. Aşağıdaki beyitte söz konusu kehribarın rengi de sarı olmalıdır. Zira bahsedilen kişinin yüzünün rengi sarı olsa (muhtemelen renk ve çekici olma vasfı bakımından) kehribara benzeyecektir. Ayrıca kehribarın sarılığı iyileştirici niteliği de beytin çağrışım gücünü göstermektedir:

Fi'l-mesel keh-rübâya benzerdi
Reng-i rûyunda olsa ger zerdi (Şehdî) (Bayındır, 2008: 368)
"Eğer yüzünün renginde sarılık olsa tıpkı kehribara benzerdi."

2.5. Sarı kâğıtlar

Divan şiirinde nergis, sevgilinin gözüne renk ve şekil bakımından teşbih edilir (Onay, 1993: 315-316; Açıl, 2015: 16). Tâcî-zâde Ca´fer Çelebi de nergisi renk bakımından şiirine konu etmektedir. Nergis çiçeğinin ortası sarı, yaprakları beyaz renklidir. Ancak beyitte bahse konu çiçek tümüyle sarı renkten oluşan nergis olmalıdır. Şair, bu hâliyle nergisi sarılık hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı odasının duvarını baştan aşağıya sarı kâğıtlar ile süslemiş bir insan olarak okuyucuya sunmuştur. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de sarı nesnelere bakmanın sarılık hastalarına fayda sağlayacağına inanılmaktadır (Kaçar ve

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Akdağ, 2022: 419). Eski dönemlerden itibaren sarılığa yakalananların etrafına sarı renkli nesnelerin bırakılması bir halk hekimliği geleneği olarak öne çıkmaktadır:

Yerekân oldı meger kim saru kâgıdlar ile

Bezedi hücresi dîvârını yek-ser nergis (Tâcî-zâde Ca´fer Çelebi) (Erünsal, 1983: 160)

"Nergis, odasının duvarını bir baştan bir başa sarı kâğıtlar ile süsledi. Galiba (nergis) sarılık hastalığına yakalanmış."

2.6. Sarmaşık

Sarılık hastaları ağaçlara ve duvarlara dolaşmış sarmaşığın yaprağını dövüp suyunu sıkarak üç sabah birer kaşık veya ikişer kaşık içerlerse iki veya üçüncü (günde) sarılık tamamen kaybolur (Özkaya, 2021: 112; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 256). Ahmedî [öl. 14. yy.], sonbahar betimlemesi yaparken ağaç gövdesine dolaşan bir sarmaşığı zikreder. Sonbaharda ağaçların yaprakları ve çiçekler sararıp dökülür. Şair, sarmaşığın ağaç gövdesine dolaştığı, ağaçtan beslendiği hâlde yerekâna (sarılık hastalığına) niçin tutulduğunu/solduğunu sorgulamaktadır. Sarmaşık suyunun sarılığı iyileştirmesi sebebiyle sarmaşık ile yerekâna bilhassa aynı beyitte yer verilmiştir:

Tolaşmışiken agaç özdeginde sarmaşuk

Bu resmile yerekân olmış ol ´aceb niçün (Ahmedî) (Gülüm, 2021: 471)

"Sarmaşık, ağaç gövdesine dolaşmış iken acaba o niçin bu şekilde sarılık olmuş?"

2.7. Şerbet

Osmanlı tıp kitaplarında sarılık hastalığının tedavisi için çeşitli şerbetler önerilir. Bunlardan biri şerbet-i afsentîn ismini taşımaktadır. Afsentînden (Türkçe evren yavşanı) 64 gr alınıp bir gün bir gece suda bırakılır. Sonra kaynatılıp suyu süzülür. Takriben 400 gr. şeker veya bal ile kıvama getirilip kullanılır (İlter, 2022: 56). Aşağıdaki beyitte "şerbet-i hâs" denilen bir şerbetin memduhun lütfunun hastanesinden içilmesi durumunda nergisin sarılığının iyileşeceği iddia edilmektedir. Nitekim Osmanlı dönemi hastanelerinde sarılığa yakalananlara çeşitli bitki veya nesnelerden mürekkep şerbet verilmektedir:

Ger şifâ-hâne-i lutfundan içe şerbet-i hâs

Yerekân renci ile olmaya ebter nergis (Karamanlı Nizâmî) (İpekten, 1974: 96)

"Nergis, eğer senin lütfunun hastanesinden saf şerbet içerse sarılık hastalığı ile sakat olmaz."

Osmanlı tıp kitaplarında sarılığa iyi gelen çeşitli şerbetlerin (şarapların) adları ve tarifleri verilir. Sikencübîn-i buzûrî, Şarâb-ı râvend-i çînî (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: 124, 126) sarılığa faydalı şerbetler arasında sayılır. Hanyalı Nûrî [öl. 1814-1815] şu beyitte, ümit mefhumu ile rûy (yüz); hicrân ile yerekân (sarılık); vuslat ile şerbet arasında bir benzerlik ilgisi kurar. Ayrılık sarılığına ancak kavuşma şerbeti iyi gelecektir:

Yerekân olmuş iken rûy-ı ümîde hicrân

Şerbet-i vuslat içüp benzine bir kan geldi (Hanyalı Nûrî) (Aydın, 2009: 337)

"Ayrılık ümit yüzüne sarılık vermiş iken kavuşma şerbeti içip benzine bir kan geldi."

3. Sarılık hastalığının nedenleri

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

3.1. Aşk, Sevdâ (kara Safra)

Divan şiirinde hakiki âşık olmadıkları hâlde âşık olduklarını savunan tiplere tesadüf edilir. İhyâ [öl. 1813] bu tiplerden biri olan rakibi ele almaktadır. Şaire göre rakip aşk iddiasını yüzünün sarılığıyla delillendirmektedir. Nitekim yüzde beliren sarılığın nedenlerinden biri aşktır:

İddi´â-yı ´aşk ider zerdî-i rûyıyla rakîb

Ol müzevvir da´vî-i tezvîre bir sûret virir (İhyâ) (Erzen, 2012: 814)

"Rakip yüzünün sarılığıyla aşk iddiasında bulunur. O yalancı, yalan dolan iddiasını (yüzünün sarılığıyla) ortaya koyar."

Şânîzâde Atâullâh [öl. 1826]'ın gazelindeki aşağıdaki beytinde renkler dikkati çekmektedir. Beyitte sarı, siyah, kırmızı renkler doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılmıştır. Sarılık hastalığının nedenlerinden biri sevdâ hıltıdır. Şair, divan şiirinin önemli tiplerinden biri olan sofiye sataşırken bu hakikatten hareket etmiştir. Sofi, güzelin kırmızı yanağının sevdâsına düşmüştür. Bu durum onun yüzünü sarartıp sarılık hastalığına yakalanmasına neden olmuştur:

Sarartdı benzini sevdâ-yı âl-ı ruhsârı

Tebeddüh eyledi sûfîde ´illet-i yerekân (Şânîzâde Atâullâh) (Çipiloğlu, 2005: 149)

"(Güzelin) kırmızı yanağının sevdası sofinin yüzünü sarartıp onda sarılık hastalığına neden oldu."

3.2. Gam

Azmîzâde Hâletî [öl. 1631] gül renkli şarap ile sağlığa kavuşmayı amaçlamaktadır. Sevgilinin aşkının gamıyla neşet eden sarılığa ilaç şarap olacaktır. Burada mey (şarap) gamın defedilmesine yardım etmektedir. Konumuzla ilgili olarak gamın (kederin) yerekâna (sarılığa) sebep olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Nitekim Tabîb İbn-i Şerîf, *Yâdigâr* (2017: 435) adlı eserinde kederli kişinin benzinin sarı olacağını beyan etmektedir:

Mey-i gül-gûn-ile tahsîl-i mizâc eyleyelüm

Yerekân-ı gama anunla ´ilâc eyleyelüm (Azmîzâde Hâletî) (Kaya, 1996: 865)

"Gül renkli şarap ile sağlık elde edelim. Gam sarılığına onunla ilaç yapalım."

3.3. Harâret

Ahmed Bin Bâlî, *Mecma´ü'l-Mücerrebât* adlı eserinde sarılığın nedenleri arasında yaz günlerindeki aşırı sıcaklığı da sayar. Bu şekildeki yerekân (sarılık) daha çok küçük çocuklara ve kadınlara musallat olmaktadır. İlacı kar ile soğutulmuş ayran içmektir. Ahmed Bin Bâlî de bizzat çok iltihap ve ateş, ayrıca ishal olduğunda yoğurt ayranının çok iyi geldiğini bizzat tecrübe ettiğini nakleder. Öte yandan soğuk yerlerde oturmak, keten giymek, sandal ağacı kokusuyla güzel kokmak, zerdali hoşafı ve meyve suyu içmek iyidir. Canlı küçük balığı yutmak sarılığı gidermede etkilidir (Sunar, 2014: 243).

Aşağıdaki beyitte güneşin sıcaklığının sarılık hastalığını doğurduğu dile getirilmektedir. Sarılık hastalığına karşı Ülker takımyıldızının kehribardan mamul tespihinin ele geçmesi istenmektedir. Beyitten, kehribardan imal edilmiş tespihin sarılık tedavisinde kullanıldığı ya

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

da hastaların bu tespihi taşıdıkları anlaşılmaktadır:

Keh-rübâ sübha-i Pervîn ele girse bârî

Tâb-ı hurşîdi sipihrün yerekân itdi bizi (Âgâh) (Akpınar, 2006: 550)

"Gökyüzündeki güneşin sıcaklığı bizi sarılık etti. Bari Ülker takımyıldızının kehribardan mamul tespihi ele geçse."

3.4. Hicr (Ayrılık)

Yûsuf Garîbî [öl. 1818.], sevgiliyi güzellik baharı (bahâr-ı hüsn) olarak tasvir eder. Güzellik baharı olan sevgili, bulunduğu yerden ayrılmış, uzak diyarlara gitmiştir. Sevgiliyi görmenin/kavuşmanın bir tek yolu vardır. Buna göre yüz, ayrılık sarılığı ile sonbahar oluncaya kadar sevgili görünmeyecektir. Malum olduğu üzere sonbaharda tüm tabiat sarı bir renge bürünür. Beyit şu şekilde yorumlanabilir: Ey çehre, sen âşıklığa dair tüm emareleri (ki bunlar sapsarı olmaktır) bünyende barındır. Böylece sonbahar gelsin, çünkü sonbahar gelmeden tekrar bahar gelmez. Ancak böylece güzellik baharı olan sevgiliyi görebilirsin:

Gitdi bir de göremezsin o bahâr-ı hüsni

Zerdî-i hicr ile ey çehre hazân olmayıcak (Yûsuf Garîbî) (Tosun, 2007: 151)

"O güzellik baharı gitti. Ey çehre, ayrılık (nedeni ile beliren) sarılık ile sonbahar olmayınca onu bir daha göremezsin."

3.5. Kansızlık

Bâkî [öl. 1600], keder ile yüzünün solduğunu, sanki sarılık hastalığına yakalandığını haber vermektedir. Bu yüzden efendisinden yok yere/boşuna kanını dökmemesini istemektedir. Seyyid Emîr Mehmed Çelebi'nin [öl. 1638] *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eserine göre üst üste on beş gün (Alptekin, 2023: 1217), bir başka tıp metnine göre ise üst üste on gün kan almak sarılığa sebebiyet vermektedir (Kaya, 2009: 138). Vücutta kanın azalması da sarılık habercisidir. Beyitte "yok yire" ibaresinin kullanılması şairin sarılık hastalığına yakalanması sebebiyle kanının kalmadığını duyurma amacına hizmet etmektedir:

Zerd oldı yüzüm derd ile san kim yerekândur

Lutf eyle begüm dökme benüm yok yire kanum (Bâkî) (Küçük, 1994: 297)

"Yüzüm dert ile sarardı, sanki sarılıktır. Beyim, lütfedip kanımı boşuna dökme."

Vücuttaki kanın az olmasından kaynaklanan sarılıkla ilgili bir beyit de Eskicumalı Hamîd [öl. 1843]'e aittir. Âşığın bağrı yaralıdır ve bu yaradan kan kaybetmektedir. Âşığın bağrına sevgiliye kavuşma merhemi sürülse yara iyileşecek, âşığın yüzüne kan gelecek ve sarılık ortadan kalkacaktır:

Kan gelirdi benzime bir pâre sarılık gidüp

Merhem-i vaslına görsem zahm-ı sînem sarılı (Eskicumalı Hamîd) (Yavuz, 2019: 354)

"Kavuşma merhemini bağrımın yarasına sarılı görsem sarılık gidip yüzüme bir parça kan gelirdi."

3.6. Kaygı

Kâtib-zâde Sâkıb [öl. 1716-1717], yüzünün sarılığına dair çeşitli sebepler ileri sürmektedir.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Ona göre yüzünün sarılığının nedeni cehenneme gitme korkusu değildir. Şairden ikinci mısrada sarılığına dair farklı bir açıklama yapması umulurken o sarılığını "korku", "dert ve endişe" ile ilintilemektedir. Daima mal sahibi olma kaygısı ve dünya makamları elde etme endişesi ile hasta olduğunu açığa vurmaktadır:

Degül havf-ı ʹazâb u mekr-i dûzah zerdî-i rûyum
Hemîşe derd-i mâl ü câh-ı dünyâ ile bîmârum (Kâtib-zâde Sâkıb) (Kırbıyık, 2017: 40)

"Yüzümün sarılığı, azap korkusundan ve cehennemin fitnesinden değildir. Daima mal (sahibi olma) derdi ve dünya makamı (elde etme endişesi ile) hastayım. "

3.7. Korku

Okuduğumuz Osmanlı dönemi tıp kitaplarında sarılık hastalığına yakalanmanın sebepleri arasında korku yoktur. Ancak Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin [öl. 1801] *Netîcetü'l-Fikriyye Fî Tedbîri Velâdeti'l-bikriyye* adlı eserinde (Dinçer Bahadır, 2016: 201) tehlikeli bir yere gidilmesi durumunda insanın yüzünde sufretin (sarı renk, sarılık) hâsıl olacağı rivayet edilir. Yavuz Sultan Selim övgüsünde kaleme alınan beyitte güneşin, memduhun korkusuyla sarılık olmasından söz edilmektedir. Güneşin sarı renkli görünümü, feleğin, sarılık hastalığına yakalanan güneşin boynuna kehribar takması olarak yorumlanmıştır:

Keh-rübâ takmaz idi hîç güneş boynına çarh
Havf-ı tîgünle eger olmasayıdı yerekân (Revânî) (Avşar, 2017: 142)

"Eğer senin kılıcının korkusuyla sarılık olmasaydı, felek güneşin boynuna hiç (bir zaman) kehribar takmaz idi."

Nâʹilî-i Kadîm [öl. 1666], Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın [öl. 1676] düşmanlarına beddua etmektedir. Şair, Paşa'nın kötülüğünü isteyenlerin onun kılıcının korkusuyla sararmasını ve zayıflamasını, sarılık hastalığına yakalanmasını Allah'tan niyaz etmektedir. Şair, sarılık hastalığının nedeni olarak "korku" kavramını öne çıkarmıştır:

Bîm-i tîgünle olup kande ise zerd ü nizâr
Diye bed-hʷâhun[a] renc-i yerekân hoş geldün (Nâʹilî-i Kadîm) (İpekten, 1990: 109)

"Kötülüğünü isteyenler senin kılıcının korkusuyla nerede olursa olsun solgun ve zayıf olsun, onlara sarılık hastalığı 'hoş geldin' desin."

3.8. Pişmanlık

Kıta nazım şekli ile kaleme alınan şiirinde Neşâtî [öl. 1674], okuyucularına dünyaya dair çeşitli öğütler verir. Şarap içmenin sarhoşluğunun, zevk ve sefasının ne zamana kadar süreceğini, pişman olup yüzünde sarılık renginin çıkıp çıkmayacağını sorgular. Şair, yaptığı hatalardan dönerek pişman olup Allah aşkıyla yüzünün sararmasını ümit etmektedir:

Reng-i zerdî-i nedâmet dahı itmez mi zuhûr
Nice bir humret ü keyfiyyet-i sahbâ nice bir (Neşâtî) (Kaplan, 1996: 84)

"Pişmanlık sarılığının rengi artık ortaya çıkmayacak mı? Ne zamana kadar sarhoşluk, ne zamana kadar şarap içmek?"

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

3.9. Seher (Uykusuzluk)

Seher, aşırı uykusuzluk, asla uyumamaktır. Seyyid Emîr Mehmed Çelebi'nin *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eserinde beşinci bölüm "aşk" konusuna ayrılmıştır. Aşkın alametleri arasında levni asfer (yüzü sarı) olmak ve seher (uykusuzluk) zikredilir. Yine aynı eserin sersâm-ı safrâvî (sarı safradan kaynaklanan menenjit hastalığı) faslında olduğu gibi bazı hastalıkların semptomları arasında seher (uykusuzluk hastalığı) ve yüzün sarı (Alptekin, 2023: 1311, 1315, 1324-1325) olması gösterilir. Başvurduğumuz tıp metinlerinde uykusuzluğun sarılığa neden olduğuna dair net bir cümle tespit edemedik. Ancak seher (uykusuzluk) ve sarılık hastalığının ortak nedeni safrâdır (sarı safradır).

Emir Süleyman [öl. 1411] övgüsünde kaleme alınan nergis redifli kasidedeki beyitte nergis kişileştirilmiştir. Nergis, Emir Süleyman'ın güzel gözlerinin aşkıyla uykusuz kalmıştır. Nergis, sarı rengi dolayısıyla sarılık hastalığına düşen bir insan olarak tahayyül edilmiştir. Sarılık hastalığına düşme sebebi Emir Süleyman'ın güzel gözlerinin aşkıyla uykusuz kalmasıdır:

Uyhudan kaldı gözün ´ışkıla bu oldı sebeb
Yerekân ´illetine düşdügi ekser nergis (Ahmedî) (Gülüm, 2021: 384)

"(Nergis) senin gözünün aşkıyla uykusuz kaldı. Nergisin sarılık hastalığına düşmesinin sebebi ekseriya bu oldu."

Uykusuzluk ile sarılık hastalığının birlikte zikredildiği beyitlerden biri Ahmed-i Rıdvân [öl.1528-1538?]'a aittir. Sevgilinin cadıya benzeyen ve sihir yapan gözleri nergisin uykularını kaçırmış ve onu sarılık hastalığına düşürmüştür. Nergis, uyuyamadığı için sarılık hastalığına yakalanmıştır. Nergis çiçeğinin sarı renkli görüntüsü, onun sarılık hastalığına tutulduğu şeklinde yorumlanmıştır:

Sihr ile gözlerün aldı anun uyhularını
Yerekân illetine düşdi çü ekser nergis (Ahmed-i Rıdvân) (Çeltik, 2017: 146)

"Senin gözlerin sihir ile nergisin uykularını aldığı için o, galiba sarılık hastalığına düştü."

4. Hastalığa dair çeşitli özellikler

4.1. Bulaşıcıdır

Sehâbî [öl. 1562-63 veya 1563-64] aşağıdaki beytinde bûstân (bahçe) şâhid (güzel), harîf (sonbahar) pîr (ihtiyar) imgelerine yer vermiştir. Sonbaharda bahçeyi sarı bir rengin kaplamasını, bahçe güzelinin sonbahar ihtiyarı ile yakınlaşması sonucu sarılık hastalığını kapması olarak izah eder. Şair, sarılık hastalığının bulaşıcılığını okuyucuya sezdirmektedir:

Mukârin oldugı içün harîf pîri ile
Ulaşdı şâhid-i bustâna zahmet-i yerakân (Sehâbî) (Bayak, 1998: 15)

"Sonbahar ihtiyarı ile yakın olduğu için bahçe güzeline sarılık hastalığı geldi."

Nev´î-zâde Atâyî [öl. 1635] ise beytinde temmuz ayının sıcaklığından ve tabiattaki görünümlerinden bahsederken insanlara has nitelikleri doğaya aktarmaktadır. Temmuz ayında yükselen sıcaklardan dolayı bülbüller bahçeyi terk etmişlerdir. Şair bu durumu hüsn-i talil sanatı vasıtasıyla farklı bir şekilde izah etmektedir. Şaire göre bülbüller yaprakların sararmış yüzünde hastalık emarelerini gördükleri için çayır şehrinden kaçmışlardır. Şair, şiirinin kurgusunu sarılık hastalığının bulaşıcılığı üzerine inşa etmiştir:

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Tuyup anı hemân şehr-i çemenden kaçdı bülbüller

Ruh-ı zerd-i varakda gördi çün âsâr-ı bîmârı (Nev´î-zâde Atâyî) (Karaköse, 1994: 263)

"Bülbüller bu durumu (temmuzun sıcaklığını) hissedip hemen çayır şehrinden kaçtı. Çünkü yaprağın sarı yüzünde hastalık belirtilerini gördü."

4.2. Ekşi yemek faydalıdır

Sevgiliyi can gibi aziz ve kıymetli olarak gören Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî [öl. 1734] sevgiliden, yüzünün sarılığını görüp surat asmamasını ümit etmektedir. Beyit, sarılık hastalarına ekşi yedirilmesi üzerine kurulmuş; ancak âşıklar için durumun bu şekilde olmadığı beyan edilmiştir. Sarılık hastalarına ekşi yedirilmektedir ama âşıkların sevda hastalığına ekşi iyi gelmez. Âşık olan, maşukundan tatlı, güzel şeyler/sözler bekler. Şair, "türş-rû" ile "âb-ı lîmûn", "zerdî-i rûy" ile "´illet-i sevdâ-yı ´âşık" ibareleri arasında bağ kurarak müşevveş leff ü neşr sanatı yapar:

Türş-rû gösterme cânâ zerdî-i rûyum görüp

´İllet-i sevdâ-yı ´âşık âb-ı lîmûn istemez (Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî) (Kutlar, 2004: 485)

"Ey can (kıymetli sevgili) , yüzümün sarılığını görüp ekşi yüzünü gösterme. Âşıkların sevda hastalığına limon suyu gerekmez."

4.3. Hastalar acı çeker

Enmûzecü't-Tıbb adlı eserde sa´b-ı yerekân (sarılık hastalığının zorluğu) tamlaması geçmektedir. Bu ibareden hastalığa yakalananların acı çektiklerini öngörebiliriz. Ebû Leheb [öl. 624], Hz. Peygamber'in amcasıdır. O ve karısı Hz. Muhammet'in [öl. 632] peygamberliğini tanımamış ve ona eziyet etmiştir. Haklarında Tebbet suresi nazil olmuştur. Künyesi Ebû Utbe (Utbe'nin babası) olan Ebû Leheb'in yanakları kızardığı için kendisine Ebû Leheb (alev babası) lakabı verilmiştir. Ömrünün sonuna doğru çiçek hastalığına yakalanmıştır (Kapar, 1994: 178). Hanyalı Nûrî, Ebû Leheb'in yüzünde kötü bir kızıllık olduğunu, (muhtemelen Hz. Peygamber'e eziyetlerinden dolayı) sarardığını ve sarılık hastalığından dolayı feryat ettiğini dillendirmektedir. Ebû Leheb'in sarılık hastalığına yakalandığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Şairin, çiçek hastalığı nedeniyle Ebû Leheb'in yüzünde oluşan kabarcıklara, izlere ve kırmızı ile sarı renk arasındaki zıtlığa işaret etmek için sarılık hastalığına değindiğini varsayabiliriz:

Bir humret-i bed var idi rûyında sarardı

Gör Bû-Lehebi haste-i dâd-ı[**] *yerekândır* (Hanyalı Nûrî) (Aydın, 2009: 228)

"Yüzünde kötü bir kızıllık vardı, sarardı. Ebu Leheb'e bak, sarılık hastalığından feryat etmektedir."

Nâ´ilî'ye göre Mehmed Emin Sun´î-zâde'nin [ö. 1665] vücudu kıla dönmüş, kırmızı yüzü sararmış, sanki sarılık hastalığından kaynaklanan ateşin esiri olmuştur. Seyyid Emîr Mehmed Çelebi, *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eserde sarılık ile yüksek ateş arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Yerekân (sarılık) sû-i mizâc-ı hârr (Tabii ve asli olan mizacın aksi istikamette sıcak olan ikinci mizacın birden tesir ederek vücutta tabii mizaç mevkiine geçerek ağrıya yol

** dâd-ı: dâd Metinde.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

açan mizaç) nedeniyle zahir olur ise bu hastalığın belirtileri arasında şiddetli ateş ve nabzın hızlı atması da vardır (Alptekin, 2023: 1443). Memduh da sarılığa bağlı yüksek ateşe duçar olmuştur:

Dönmüş bedenün mûya sararmış ruh-ı âlün
Gûyâ ki esîr-i teb ü tâb-ı yerekânsın (Nâ´ilî-i Kadîm) (İpekten, 1990: 102)
"Senin vücudun kıla dönmüş, kırmızı yüzün sararmış. Sanki sarılık ateşinin esirisin."

5. Rengi dolayısıyla sarılık hastalığına yakalandığı hayal edilen unsurlar

5.1. Âfitâb, mihr (güneş)

Mersiye-i Hazret-i Seyyidü'ş-Şühedâ başlıklı şiirdeki beyitte Hz. Hüseyin'in [öl. 680] ölümünün üzüntüsüyle hüsn-i talil sanatı vasıtasıyla güneş ile ilgili tasarım yapılmaktadır. Güneş, yüzünün sarılığıyla gönlü yaralı bir hâldedir. Dil-fikâr (gönlü yaralı) deyimi "âşık, tutkun, aşkı karşılık görmeyen" (Parlatır vd., 1998/I: 872) anlamlarına gelir. Aşktan neşet eden sarılık hastalığı beytin gerçekliğini teşkil etmektedir:

Bak âfitâba olmayup âzâde-i şerâr
Subh u mesâda zerdî-i rûyıyla dil-fikâr (Nâfi´ İffet) (Gündüz, 2018: 253)
"Güneşe bak, kıvılcımlardan kurtulamayıp sabah akşam yüzünün sarılığıyla gönlü yaralıdır."

Divan şairleri kimi beyitlerde aşkın göstergelerini şiirlerinde saymışlardır. Beyitte zerdî-i rûy (yüzdeki sarılık) ve dâg (yanık yarası) aşkı temsil etmektedir. Ay ve güneşin gündüz ve gece birbiri ardı sıra görünmeleri, birbirlerine aşk sıkıntılarını gündüz gece arz etmeleri olarak değerlendirilmiştir:

Mihre dâgın gösterür meh zerdî-i rûyın görüp
Bir birine derd-i ´ışkın ´arz iderler rûz u şeb (Neşâtî) (Kaplan, 1996: 6)
"Ay, yüzünün sarılığını görüp güneşe yarasını gösterir. Birbirlerine aşk sıkıntılarını gece gündüz arz ederler."

5.2. Bâğ

Sarılık belirtileri genellikle bedene ve göze sarı rengin hâkim olmasıdır. Sonbaharla birlikte ağaçların yaprakları sarı renge bürünmüş, yere dökülmüş, bahçenin yüzeyi sararmış yapraklarla birlikte sapsarı olmuştur. Sonbaharda bahçenin sarıya boyanması şaire sarılık hastalığını hatırlatmaktadır:

Bir derd ulaşdı bâga ki zerd oldı çihresi
Levni tagayyüri yerekândan virür nişân (Üsküplü İshâk Çelebi) (Keklik, 2014: 107)
"Bahçeye bir hastalık geldi, yüzü sarardı. Yüzünün renginin değişimi sarılığı hatırlatmaktadır."

5.3. Berg, varak (yaprak)

Hafakân (yürek oynaması, kalp çarpıntısı) ve yerekân (sarılık) Osmanlı dönemi tıp kitaplarında bilgi verilen hastalıklar arasındadır. Şair, bu iki önemli hastalıktan hareketle sonbahar mevsimini tablolaştırmaktadır. Sonbahar mevsimi geldiğinde gül yaprakları

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

kopmuş, bu yüzden bülbülde kalp çarpıntısı peyda olmuştur. Sarı renkli sonbahar yapraklarının çoğunda sarılık hastalığı vardır. Şairin zihninde sonbaharda ağaçlardan dökülen yapraklar sarı renkleriyle sarılık hastalığına tutulmuş gibidir:

Gül oynadı hafakân zâhir oldı bülbülde

Hazân varaklarınun ekserinde var yerekân (Gelibolulu Âlî) (Aksoyak, 2018: 209)

"Gül (ağaçlardan) koptu, bülbülde kalp çarpıntısı ortaya çıktı. Sonbahar yapraklarının çoğunda sarılık vardır."

5.4. Eşcâr (ağaçlar)

Sonbahar mevsimi gelmiş, bahçedeki ağaç ve bitkiler sararıp solmuştur. Bu görüntüleriyle ağaçlar sanki sarılık hastalığına uğramış gibidir. Sonbaharda sararmış yapraklarıyla ağaçlar, sarılık hastalığına yakalanmış insanları andırmaktadır:

Çemenistânı hazân etdi yine zerd ü nizâr

Yerekân zahmetine ugradı gûyâ eşcâr (Füzûnî) (Ebem, 2015: 147)

"Sonbahar yine çayırı sararttı ve soldurdu. Sanki ağaçlar sarılık hastalığına uğradı."

5.5. Limon

Limon üzerine kaleme alınan gazelin matla beytinde Edirneli Nazmî [öl. 1585-86?], meyvenin sarı rengi dolayısıyla sarılık hastalığı üzerine bir imge geliştirmektedir. Limon, sarılık (hastalığına yakalanma) açısından ve altın gibi sarı yüzeyiyle âşığın yanağına eşdeğerdir. Şair, sarı renginden ötürü limonu sarılık hastalığına yakalanmış bir âşık olarak telakki etmiştir:

Zerdlikde ki ruh-ı ʹâşıka benzer lîmon

Dahı ol vech-ile asfer nitekim zer lîmon (Edirneli Nazmî) (Üst, 2011: 5128)

"Limon, sarılıkta (sarı renklilikte) âşığın yanağına benzer ve de o sarı yüzüyle altın gibidir."

5.6. Nârenc (turunç, portakal)

Edirneli Şevkî, II. Bayezîd (ö. 1512) övgüsünde kaleme aldığı beyitte nârencin (turuncun, portakalın) sarı rengi ile ilgili bir imge oluşturmuştur. Portakalın sarı rengi, onun sarılık hastalığına yakalanmış bir hasta olduğu şeklindeki imgeye imkân tanımıştır. Bu hastalıklı hâliyle nârenc (turunç, portakal) sevgilinin sohbetine cesaretle/utanmadan gelebilmiştir. Sarılık hastalığında yenilmesi gereken gıdalar arasında portakal da (Yıldırım, 2010: 150) vardır:

Sohbet-i huld-i meşâmuna ne yüz ile gelür

Yerekân renciyile oldı muhakkar nârenc (Edirneli Şevkî) (Işınsu Durmuş ve Canım, 2018: 20)

"Cennet kokulu sohbetine ne yüzle geliyor? Turunç/Portakal, sarılık hastalığıyla aşağılanmıştır."

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

5.7. Nergis

Şairler, sarı renkli nergisi, şekil özellikleri bakımından uykusuz, baygın bakan ve sarhoş bir göze teşbih ederler (Onay, 1993: 315-316; Erdem Günyüz, 2001: 635). Ahmedî sevgilinin cadı gibi sihir yapan gözünün nergisten üstün olduğu savını hüsn-i talil sanatı ile desteklemektedir. Sevgilinin cadı gözü nergise sihir yapmış (nergis sevgiliye âşık olmuş), bu yüzden nergis yerekâna (sarılığa) ve seher hastalığına yakalanmış, yüzünün rengi sararmıştır. Beyitte yerekân lafzı ile safrâdan (sarı safradan) kaynaklanan yerekân-ı asfer (sarı sarılık) hastalığı kastedilmiştir:

Câzû gözün ne sihr ohıdı nergise k'anun

Rengin sarardur uş yerekân rencile seher (Ahmedî) (Gülüm, 2021: 892)

"Cadı gözün nergis için ne sihir yaptı da şimdi sarılık hastalığıyla uykusuzluk onun rengini sarartmaktadır."

5.8. Nilüfer

Nilüferin doğrudan sarılık hastalığına iyi geldiğine dair bir ifadeye rastlamadık. Ancak Fazlızâde Mehmed Çelebi'nin [öl. 18. yy.] *Müfredât-ı Tıbbiyye* (Sıbıç, 2022: 481) adlı eserinde nilüferin safrânın (sarı safranın) hararetini söndürdüğü ifade edilmektedir. Buradan hareketle bu bitkinin sarılığa yararlı olduğu düşünülebilir. Divan şiirinde âşıkların aşk derdiyle sararıp solmuş yüzü nilüfere benzetilir. Farklı renkleri de olan nilüferin şiirlerde daha çok sarı olanı tercih edilmiştir (Gedik, 2022: 92). Şair, ufukların benzinin solacağı kaygısıyla sevgiliden sarı renkli elbise giymemesini istemektedir. Muhtemelen sarı elbise giymiş sevgili güzelliğiyle ufukları kendine âşık edecek ve benzini sarartacaktır. Şairin iddiasına göre sevgilinin âşıkları tamamen sarılık hastalığına yakalanmışlardır. Beyitte aşktan doğan sarılık hastalığı söz konusu edilmektedir. Enderunlu Fâzıl'ın kendini nilüfere teşbih etmesi çiçeğin sarı renginden dolayıdır:

Saruyı giyme meded benzi solar âfâkın

Sarulık ʹilletine ugradı hep ʹuşşâkun

Döndi nîlûfere hasret ile bu müştâkın

Bize reng eyleme ey cânımızın cânânı (Enderunlu Fâzıl) (Beyhan, 2021: 947)

"Sarıyı giyme, medet, ufukların benzi solar. Âşıkların tamamıyla sarılık hastalığına yakalandı. Bu seni özlemiş (âşığın) hasret ile nilüfer çiçeğine döndü. Ey canımızın sevgilisi, bize oyun oynama."

5.9. Zer (altın)

Nâfiʹ Arab Tâhir [öl. 1849-50], tasavvufi saiklerde kurguladığı beyitte, dünyayı harâb-âbâd (harap yer) olarak tarif etmiştir. Şair, yüzünün sarılığını altın, gözyaşlarını ise gevher (inci) gibi değerli kabul etmiştir. Âşıklar için yüzün sarılığı ve gözyaşları sevgiliye kavuşmak için önem arz etmektedir:

Bu harâb-âbâdda bir kenz-i mahfîyim ki ben

Zerdî-i rûyum zerimdir eşk-i çeşmim gevherim (Nâfiʹ Arab Tâhir) (Çavuşoğlu, 2012: 613)

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

"Bu harap yerde (dünyada) ben gizli bir hazineyim. Altınım yüzümün sarılığı, cevherim de gözyaşlarımdır."

Divan şiirinde sevgili, âşığa karşı acımasız tavırlarıyla bilinir. Âşığın aşktan sararmış yüzünü ne zaman görse gülüp eğlenir. Âşık bu durumu sevgilinin mala mülke meyliyle ve yüzünün altınla açılmasıyla izah eder. Açılmak kelimesinin "ferahlamak, sıkıntının kalkması" anlamı ile "güler" kelimesi arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır. Âşığın sarı renkli yüzü, altın bir parayı anımsatmaktadır. Ayrıca altını görmenin ve onunla oynamanın kalbe güç verdiği, nefes darlığına faydalı olduğu ve kederi giderdiği, insanı güldürdüğü (Murad vd., 2024: 602) gerçeği beyti değerlendirirken göz önünde tutulmalıdır:

Benzimün sarılıgın dost kaçan görse güler

Mâla meyli var anun çün yüzi zerden açılur (Çâkerî) (Aslan, 2007: 54)

"Dost, yüzümün sarılığını ne zaman görse güler. Çünkü onun mala meyli var, yüzü altınla açılır."

6. Sarılık hastalığıyla ilgili çeşitli imgeler

6.1. Yüz sarılığı âşıklık göstergesidir

Hz. Peygamber "Kim âşık olur da iffetli davranıp bunu gizlerse ve o hâl üzere ölürse, şehit olarak ölür." (Aclûnî, 2021/IV: 54) buyurmuştur. Bu nedenle eski dönemlerde aşkı gizlemek ve bununla övünmek büyük önem taşımaktadır. Bu hadise uygun olarak âşık da Neşâtî gibi aşkını gizlemeye çalışmış ancak yüzünün sarılığı ve nemli gözleri onu ele vermiştir:

Ketm-i ʹışk eylerse de ʹâşık Neşâtîveş yine

Zerdî-i ruhsâr ile çeşm-i terinden bellidür (Neşâtî) (Kaplan, 1996: 110)

"Âşık, Neşâtî gibi aşkını gizlerse de (aşkı) yüzünün sarılığı ve ıslak gözünden bellidir."

Divan şiirinde hakiki ve müddei (sahte) olmak üzere iki âşık tipine rastlanır. Gülşenî-i Saruhanî [öl. 15. yy.], hakiki âşığın niteliklerini ortaya koymaktadır. Bunlar kırmızı gözyaşı ve sarılık hastalığına yakalanmış yüzdür. Âşık olan bir kişinin bu iki vasfı haiz olması gerekir:

Sirişk-i sürh u ruh-ı zerdî da'vî-i ʹaşḳa

Muhibbisen dem-i nakd it ki hoş-güvâhdur ol (Gülşenî Saruhanî) (Kulat, 2010: 273)

"Aşk iddiasına kırmızı gözyaşı ve sarılık (hastalığına yakalanmış) yüz güzel bir delildir. Âşık isen (bunları) hazır et."

Bazı beyitlerdeki imgelere göre âşık, âşıklığını gizleme gereği duyar. Çeşitli hususlar âşıklığını ifşa eder. Gözyaşları, kirpikleri ve yüzünün sarılığı gizli aşk sırlarını ortaya dökmüştür. Şaire göre "zerdî-i rûy" (yüz sarılığı) aşka kanıttır:

Gammâz-ı sirişkim müje vü zerdî-i rûyum

ʹÂlemlere fâş eyledi esrâr-ı nihânım (Vesîm) (Tuğluk, 2007: 744)

"Gözyaşı gammazım, kirpik ve yüzümün sarılığı gizli sırlarımı dünyalara bildirdi.

Aşk ile sarılık hastalığı arasındaki ilgi çerçevesinde kurgulanan beyitlerden biri Nâfiʹ Arab Tâhir'e aittir. Şair, yüzünün sarılığını âşıklığına delil getirmektedir. "Zerdî-i rûy" (sarılık hastalığına yakalanan yüz) âşıklığın timsalidir:

Besdir bana şimden girü bu zerdî-i rûyum

Bir dil-ber-i sîmîn-tene dil-dâde bulundı (Nâfiʹ Arab Tâhir) (Çavuşoğlu, 2012: 653)

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

"Bundan sonra (âşıklığıma delil olarak) bana yüzümün bu sarılığı yeterlidir. Bir beyaz vücutlu güzele gönül veren (âşık) bulundu."

6.2. Yüz sarılığı güzellik vasıtasıdır

Aşağıdaki beytin konusunu divan şiirinin olumsuz tiplerinden zahit oluşturmaktadır. Bilindiği üzere âşıklar yüzlerindeki sarılık ile iftihar ederler. Şair, zahit için yüz sarılığının güzellik vesilesi olamayacağı düşüncesini, pörsümüş kâğıt parçasına süsleme olmayacağı örneğiyle somutlamaktadır. Şair Nâbî de âşıklarda aşktan zuhur eden yüz sarılığının güzellik unsuru olduğunu öne sürmektedir:

Zâhide zerdî-i rû vâsıta-i zîb olmaz

Her varak-pâre-i pejmürdede tezhîb olmaz (Nâbî) (Bilkan, 1997: 650)

"Zahide, yüz sarılığı güzellik aracı olamaz. Pörsümüş kâğıt parçasında süsleme bulunmaz."

6.3. Yüz sarılığı sevgilinin rızasını sağladığından âşıklar için sefadır

Güzel olan sevgilinin âşıktan hoşnut olması gerekir, şair de güzelin kendisinden memnun olmasını ümit eder. Âşıkların yüzü daima sararmış, solmuştur, yüzü sarı olmak âşık olmaya delalet eder. Esrâr Dede'ye [öl. 1748?] göre yüz sarılığı sevgilinin rızasını (memnuniyetini) temin ettiğinden âşıklara sefa/huzur vermektedir:

Lâzım bize dil-berin rızâsı

Rû-zerdligin budur safâsı

Her ´âşıka başkadır edâsı

Mansûr'a yakışdı sürh rûyu (Esrâr Dede) (Horata, 1998: 259)

"Bize güzelin rızası lazımdır. Yüz sarılığının sefası/huzuru budur. Her âşığa nazı başkadır. Mansur'a kırmızı yüzü yakıştı. "

6.4. Yüz sarılığı sevgilinin merhametini çeker

Sünbülzâde Vehbî, âşıkların yüzünün sarılığının sevgilinin kalbini yumuşatıp merhametini çektiğini, âşıkların kehribarlığının bu şekilde olduğunu açıklamaktadır. Şair beyitte "cezb" kelimesi ile kehribar taşının çekim gücüne göndermede bulunmaktadır. Keh-rübâ (kehribar) taşının sarılığı iyileştirici özelliğine dikkat çekmek için bilhassa zerdî-i çehre (yüz sarılığı) tamlamasına yer vermiştir. "Vech" kelimesinin "yüz" anlamı ile "zerdî-i çehre" arasındaki iham-ı tenasüp beyte anlam zenginliği katmaktadır:

Zerdî-i çehre gâh eder cezb-i merhamet

´Âşıkların bu vech iledir keh-rübâlıgı (Sünbülzâde Vehbî) (Yenikale, 2011: 524)

"Yüz sarılığı bazen sevgilinin merhametini çeker. Âşıkların kehribarlığı bu şekildedir."

6.5. Tasavvuf felsefesi bağlamında sarılık

Eşref Paşa'nın [öl. 19. yy.] aşağıdaki beytini tasavvuf felsefesi bağlamında değerlendirmek mümkündür. Beyitte "benlik", âyîneye benzetilmiş olmalıdır. Şair, kendi mahiyetini görmek için benlik aynasına bakar, yokluk yüzünün sarılığını görür. "Yokluk" anlamına gelen

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

"´adem" tasavvuf literatüründe fenâ anlamında da kullanılmış bir ıstılahtır. Fenâ, yok olmak anlamına gelir. Fenâ hâli, dervişin/kulun benliğinin yok olup tevhidin gerçekleşmesidir. Bu durumda kul benlik bilincini kaybeder (Cebecioğlu, 2004: 208-209). Tasavvuf terimi olarak yüz "zât, zât-ı ilâhî, vahdet, cemâl, tecellî-i cemâl, hakiki sevgilinin görünmesi" (Üstüner, 2007: 264) manalarını ihtiva eder. Ancak beyitte sîmâ kavramının sözlük anlamına göre bir kabule ulaşmak mümkündür. Beyitteki "zerdî-i sîmâ-yı ´adem" ibaresine "benliği aradan kaldırıp tevhide ulaşan sarı yüz" anlamı verilebilir. Böyle olunca zerdîye (sarılık hastalığına) yakalanmış yüz, ilahi aşka gark olmayı sembolize edecektir. Zira aşk, sarılık hastalığının nedenlerinden biridir:

Baksam âyîneye mâhiyyetimi görmek için
Ben görünmem görünür zerdî-i sîmâ-yı ´adem (Eşref Paşa) (Tanrıbuyurdu, 2006: 29)

"Hakikatimi görmek için aynaya baksam ben görünmem, yokluk yüzünün sarılığı görünür."

Sonuç

Çalışmamızda Osmanlı dönemi tıp metinlerine paralel olarak divan şiiri metinleri incelendiğinde sarılık hastalığının bilhassa göz, yüz ve bedenle ilişkilendirildiği görülmüştür. Ayva, balık, kan alma, kehribar taşı, sarı kâğıtlar, sarmaşık ve şerbet sarılık hastalığının tedavisinde kullanılan çeşitli unsurlar olarak şiirlerde yer almıştır. Bazı şiirlerde bu unsurların doğrudan sarılığa iyi geldiği dile getirilmemiş iham-ı tenasüp sanatı aracılığıyla ima edilmiştir. Beyitlerde sarılığın tedavisinde halk hekimliğine ait çeşitli hususlar da görülmüştür. Odanın duvarlarının sarı kâğıtlarla kaplanması ve yeşil çanak içindeki balıkla tedavi bu kabildendir. Sarılığa yakalananların etrafına sarı renkli nesnelerin bırakılması bir halk hekimliği geleneği olarak günümüzde de sürdürülmektedir. Şairler, hastalığı iyileştirici niteliği bilinen nesnelerden en fazla esas rengi sarı olan kehribar taşıyla ilgili imgeler tasarlamışlardır. Osmanlı tıp kitaplarında sarılık hastalığının tedavisi için çeşitli şerbetler önerilmiş ve bunların tarifleri verilmiştir. Karamanlı Nizâmî ve Hanyalı Nûrî, Osmanlı hastanelerinde sarılığı şerbetle tedavi etme uygulamasına yerekân ve şerbet lafızlarını bir arada kullanmak suretiyle göndermede bulunmuşlardır.

Kimi beyitlerde hastalığın nedenleri paylaşılmıştır. Şiirlerde aşk, sevdâ (kara safra), gam, hararet, hicr (ayrılık), kansızlık, kaygı, korku, kıskançlık, pişmanlık, uykusuzluk sarılık hastalığının nedenleri arasında gösterilmiştir. Bunlar arasında en fazla seher (uykusuzluk) zikredilmiştir. Osmanlı tıp metinlerinde ise sarılığın nedenleri arasında gam, ayrılık, kaygı, korku, kıskançlık ve pişmanlık zikredilmektedir. Bazı şairler sarılığın bulaşıcılığı, hastaların acı çekmesi, hastalık sürecinde ekşi yemenin faydası üzerine dikkatlerini yoğunlaştırmıştır.

Tabiattaki bazı nesnelerin görüntüsü teşhis ve hüsn-i talil sanatları aracılığıyla onların sarılık hastalığına yakalanmaları olarak yorumlanmıştır. Güneş, bahçe, yaprak, ağaçlar, limon, nârenc (turunç, portakal), nergis, nilüfer ve altın, rengi sebebiyle sarılık hastalığına yakalandığı tahayyül edilen unsurlar arasındadır. Bazı şairler ise nergisin sarılığa yakalandığı şeklinde imgeyi teşhis ve hüsn-i talil sanatları aracılığıyla geliştirmişlerdir.

Divan şairleri sarılık hastalığını ele aldıkları şiirlerinde diğer imgelerden daha fazla

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

olarak bu hastalığın "âşık olmayı" simgelediğine yönelik beyitler kurgulamışlardır. Nâbî âşıklardaki yüz sarılığını güzellik unsuru olarak addetmiştir. Esrâr Dede'nin bakış açısına göre yüz sarılığı âşıklara huzur verir zira sevgilinin hoşnut olmasına vesiledir. Yüz sarılığının sevgiliyi ve onun merhametini âşıklara çekme/yöneltme gibi bir işlevi de vardır.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale, orijinal veriler temelinde hazırlanmış özgün bir araştırma makalesidir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup başka bir yere yayımlanmak üzere gönderilmemiştir. Yazar, araştırma sürecinde etik ilkelere ve kurallara uymuştur.
Yazarların katkı düzeyleri: Birinci yazar %100.
Etik komite onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Finansal destek: Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.
Çıkar çatışması: Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Yazım sürecinde yapay zekâ ve yapay zekâ destekli teknolojilerin kullanım beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelerine uygun şekilde üretilmiştir.
Research and publication ethics statement: Research it has not been previously published or sub mitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process.
Contribution rates of authors to the article: First author %100. Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.
Support statement (optional): No financial support was received for the study.
Conflict of interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.
Declaration of AI and AI-assisted technologies in the writing process: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Kaynakça

Aclûnî, İ. B. M. (2021). *Keşfü'l-hafâ halk arasındaki rivayetlerin ilmî değeri* (G. Mustafa, Çev.) Beka.

Açıl, B. (2015). "Klasik Türk şiirinde estetik bir unsur olarak çiçekler". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri, 5*, 1-28.

Akpınar, Ş. (2006). *Âgâh dîvânı ve incelenmesi* [Yayımlanmış doktora tezi] Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18.04. 2025. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0

Alptekin, A. H. (2023). *Seyyid Emîr Mehmed Çelebi'nin enmûzecü't-tıbb adlı eseri (metin-tıbbî söz varlığı)* [Yayımlanmamış doktora tezi] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan Sarman, M. (2014). *Kitâb-ı tercüme-i tezkire-i Dâvûd fî 'ilmi't-tıbb (metin-dizinler-sözlük)* [Yayımlanmış Doktora Tezi] Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, Ş. (2007). *Dîvân-ı çâkerî (dil özellikleri-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, Ü. vd. (2018). *Osmanlı edebiyatının 300'ü*. Otto.

Avşar, Z. (2017). *Revânî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18.04. 2025. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0

Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nûrî Osmân ve dîvânı* [Yayımlanmış doktora tezi] Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Aynacı, M. (2014). *Sultâniyye (inceleme, metin, dizin)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Ko- caeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayak, C. (1998). *Sehâbî dîvânı ve konu indeksi* [Yayımlanmış doktora tezi] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. Zeytinburnu Belediyesi.

Bayındır, Ş. (2008). *Şehdî* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beyhan, E. (2021). *Enderunlu Fâzıl divanı (metin-inceleme)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî dîvânı I-II*. MEB.

Brown, J.A.C. (1974). *Tıp ansiklopedisi* (E. Reyhan, Çev.) Remzi.

Burmaoğlu, H. B. (2023). *Lâmi´î çelebi dîvânı*. Yıldırım Belediyesi.

Buyruk, İ. E. (2009). *Ümîdî Ahmet dîvânı (inceleme-metin-özel adlar dizini)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]Hac ettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Anka.

Çakır, M. S. (2018). *Yahyâ Nazîm divanı (inceleme-tenkitli metin)* [Yayımlanmış doktora tezi] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavuşoğlu, H. (2012). *Nâfi Arab Tâhir efendi-zâde'nin hayatı, edebî kişiliği ve divanı (inceleme-transkripsiyonlu metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Atatürk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çeltik, H. (2017). *Ahmed-i Rıdvan Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18.04. 2025. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmedi-ridvan-divanipdf.pdf?0

Çipiloğlu, A. R. (2005). *Şânîzâde Atâullâh ve divanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Boğaziçi Üniversitesi.

Dinçer Bahadır, Ş. (2016). *Gevrekzâde Hâfız Hasan efendi'nin "netîcetü'l-fikriyye fî tedbîri velâdeti'lbikriyye" adlı eseri (inceleme-metin-dizin)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dökmeci, İ.; Dökmeci, A. H. (2005). *Yeni tıp sözlüğü*. Nobel.

Ebem, S. (2015). *Füzûnî hayatı, edebi kişiliği ve divan'ının notlandırılmış metni*. [Yayımlanmamış yüksek tezi] İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdağı Doğuer, B. (2016). *Hekim Bereket hulâsa metin-sözlük*. Ürün.

Erdem Günyüz, M. (2001). *Ahmedî divanı tahlili* [Yayımlanmamış doktora tezi] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erünsal, İ. E. (1983). *The life and works of Tâcî-zâde Ca´fer Çelebi, with a critical edition of his dîvân*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Erzen, M. H. (2012). *İhyâ dîvânı ve tahlîli (inceleme- tahlîl-tenkitli metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gedik, N. (2022). Klasik Türk şiirinde nilüfer. *Akademik Dil ve Edebiyat*, *6*(3), 69-98.

Göçgün, S. (2010). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un müntehab-ı fi't-tıbb adlı eseri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülhan, A. (2008). "Divan şiirinde meyveler ve meyvelerden hareketle yapılan teşbih ve mecazlar". *Turkish Studies*, *3*(5), 345-375.

Gülüm, E. (2021). *Ahmedî dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım)* [Yayımlanmış doktora tezi] Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüz, E. (2018). *Abdünnâfi İffet efendi ve divanı (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Horata, O. (1998). *Esrâr Dede hayatı-eserleri şiir dünyası ve dîvânı*. Kültür Bakanlığı.

Işınsu Durmuş, T.; Canım, R. (2018) *Şevkî Dîvânı*. 18.04. 2025. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0

İlter, B. (2022). *Tercüme-i müfredat-ı İbn Baytar*. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî hayatı, edebî kişiliği ve divanı*. Sevinç.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ilî divânı*. Akçağ.

Kaçar, M.; Akdağ, A. (2022). *Şerh-i mûcez fi't-tıbb İbnü'n-Nefîs'in el-mûcez fi't-tıbb'ının şerhi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Kapar, M. A. (1994). Ebû Leheb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. *10*, 178-179.

Kaplan, M. (1996). *Neşâtî divanı*. Akademi.

Karaköse, S. (1994). *Nev'î-zâde Atâyî divanı kısmi tahlil-metin* [Yayımlanmış doktora tezi] İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, B. A. (2015). "Klâsik Türk şiirinde şifâlı bitkiler üzerine bir deneme". *Divan edebiyatı araştırmaları*, *15*, 263-314.

Kaya, B. A. (1996). *Azmî-zâde Hâletî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni)* [Yayımlanmış doktora tezi] Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, E. (2009). *Enva-ı emraz: İnceleme-metin-dizin* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kazan Nas, Ş. (2018). *Celîlî Divanı (İnceleme-Metin)* Palet Yay.

Keklik, M. (2014). *Üsküplü İshak çelebi divan [metin-çeviri-açıklamalar-dizin]* [Yayımlanmamış doktora tezi] Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırbıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 18.04. 2025. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0

Kulat, Ö. (2010). *Gülşeni Saruhani divanı ve tahlili* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî dîvân*. Kalkan.

Kutlar, F. S. (2005). "Keh-rübâ", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, AKM Yay., IV: 91-94.

Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli basım)*. TDK.

Külcü, M. (2009). *Cerrah Mes'ud hulasa (dil özellikleri – metin – dizin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Murad, S. vd. (2024). *Tercüme-i mâ-lâ yesa'u't-tabîbe cehluhu hekimlere gerekli bilgiler Hasan B. Abdurrahmân*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Onay, A.T. (1993). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı* (K. Cemal, Haz.) Akçağ.

Önler, Z. (2019). *Hacı Paşa (Celâlüddin Hızır) müntahab-ı şifâ giriş-metin-sözlük*. TDK.

Özkaya, H. (2021). *Hasan bin Abdullah'ın hâzâ kitâbu 'ilmi hikmet 'ani'ş-şifâ adlı eseri (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Parlatır, İ. vd. (1998). *Türkçe sözlük ı-ıı*. TDK.

Saraç, M. A. Yekta (2002). *Emrî divanı*. Eren.

Sıbıç, B. (2022). *18. Yüzyıla ait bir tıp metni: Fazlızâde Mehmed çelebi'nin müfredât-ı tıbbiyyesi (giriş-metin-dizin-tıpkıbasım)* [Yayımlanmamış doktora tezi] Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Sunar, N. (2014). *Ahmed Bin Bâlî –mecma'ü'l-mücerrebât (giriş-inceleme [ses bilgisi]-metin-dizin) [1-115. varaklar arası]-sözlük)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org

Tabîb İbn-i Şerîf (2017). *15. Yüzyıl Türkçe tıp kitabı yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*. Seçil.

Tanrıbuyurdu, G. (2006). *Eşref paşa dîvânı (inceleme, transkripsiyonlu metin, nesre çeviri)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tosun, E. (2007). *Erbilli Âmâ Yusuf Garibî efendi divanı (inceleme - tenkitli metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuğluk, İ. H. (2007). *Abbas Vesîm efendi; hayatı, eserleri, edebî kişiliği, divanı'nın tenkitli metni ve incelemesi* [Yayımlanmış doktora tezi] Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üst, S. (2011). *Edirneli Nazmî dîvânı (inceleme-tenkitli metin*) [Yayımlanmış doktora tezi] Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstüner, K. (2007). *Divan şiirinde tasavvuf*. Birleşik.

Yazgan Uslu, N. (2021). "Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sarılık hastalığı ile ilgili kullanımlar". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *6*, 268-284.

Yıldırım, O. (2010). *Et-Teshil fi't-tıbb (kitâb-ı teshîli'l-Mevlanâ Şemseddin) (inceleme-metin-dizin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yenikale, A. (2011). *Sünbül-zâde Vehbî dîvân*. Ukde.

Yavuz, S. (2019). *Eskicumalı Hamîd divanı (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek Lisans tezi] Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).

ISSN 1300-7491 e-ISSN 2791-6057 https://www.folkloredebiyat.org